

33751

MAGÁNTÖRTÉNET –
MAGÁNYTÖRTÉNET
Füst Milán: Napló

PhD-Értekezés

Szilágyi Judit
Szeged
2000

„Nem is a te emléked, csak a nevedé.”

(II. 153.)

1. A DOLGOZAT CÉLJA

A magyar irodalom legendáinak egyik legnagyobbja Füst Milán Naplója körül bontakozott ki. A dolgozat célja e legenda kimozdítása, *dialógusba* emelése: okára, értelmére, eredményére való rákérdezés.

Mindehhez megkerülhetetlen a *Napló*-nak nevezhető szövegegyüttes meghatározása, a körültekintő filológiai, textológiai alapkutató elvégzése, bemutatása.

Célunk volt továbbá Füst Naplójának az életműben betöltött jelentőségét, funkcióját vizsgálni; s tágabban: az irodalmi folyamatokban elfoglalt helyét körülhatárolni. Ez utóbbi vizsgálatok során szükségesnek mutatkozott a napló mint műfaj tárgyalása, s egy, a műfaj definiálására tett kísérlet.

A Napló lehetséges olvasatai közül az általunk választottakat a *magán(y)történet* kettősségében véltük kijelölhetőnek. A Napló sajátos *magántörténete* a szerzői intenciónak abban az egyediségében áll, mely a jegyzetek természetéből adódó formátlan, nyitott halmazát *művé* kívánta komponálni. A Naplót *magántörténet*-té a vágyott, de betöltetlen dialógus avatja. E kettősség áll a dolgozat középpontjában.

2. AZ ALKALMAZOTT MÓDSZER

A Naplónak nevezhető szövegek kölcsönös viszonya, az egymásraépülések, felülírások láncolata, a kitüntetett, „kész” változat hiánya meghatározta a róla való beszéd *módját* is. A szövegegyütteshez – megengedve az átfedéseket, ismétlődéseket, körkörös beszédmodot – több irányból közeledhetünk. A dolgozatban különböző irodalomszemléletek távlatából felvetett kérdésekre történik válaszadás-kísérlet: a *szerző* felől indulva életrajzi, személyiséglélektani vizsgálódásokra adódik lehetőség; a *Naplót* az életmű (és tágabban az irodalmi folyamatok) szerves részeként felfogva tematikus és textuális kapcsolódásokat keresünk; míg a *befogadó* pozíciója felől a Naplóban kibontakozó Füst Milán-képet vázoljuk. Füst kinyilvánított írói szándéka ellenére a Naplót nem lehet csak az oeuvre immanenciájának terébe zárni, ahogyan sem a szerző, sem a befogadó szempontjait nem lehet egyeduralomra emelni.

A dolgozat – akárcsak Füst Naplója – mozgó perspektívát érvényesít; alapvetően dialogikus szemléletmódú. Ahogyan a Naplónak nincs (mert lényegének mondana ellent) egyetlen *főszövege*, úgy nem uralhatja a róla való beszédet kizárólagosan egyetlen szemléletmód sem. Ezért szerepelhetnek a dolgozatban egymás mellett – és kell, hogy egymás mellett szerepeljenek – többek között Martin Buber, Umberto Eco, Paul de Man, Michel Foucault, Gerard Genette, Louis Hay, Philippe Lejeune, Emmanuel Lévinas gondolatai. Egyetlen, minden mást maga alá rendelő elmélet helyett többé-kevésbé igénybe vett elméletek segítik az értelmezéseket. A dolgozat tehát többszörös dialógusok kibontakozásának kíván keretet adni: nem csupán a Napló és más szövegek, vagy Füst írásai és elméleti közelítések, de különböző elméletek *között* is indulhat

(implicit) párbeszéd. A dolgozat többször a lábjegyzetek egymásra felelő szerkezetét választva önmagával is párbeszédet folytat. Mégis, ezen esetleges és járulékos hozadékokhoz képest elsődleges a Napló dialogicitásának vizsgálata. Ez a törekvés – a Napló-idézetek, hivatkozások alkalmazása mellett – széleskörű filológiai háttérmunkát kívánt meg.

3. A DOLGOZAT TÉMÁJA

1. A dolgozat első fejezetének címe: *A Naplót író Füst Milán*. Az első közelítés tehát a *szerző*-től indul, és a *Napló*-nak nevezett írások együtteséig vezet. Középpontjában Füst Milán Naplójának (mint szövegnek) a keletkezése áll: az írás folyamata, a megvalósult kiadások története, és lehetséges megjelenések bemutatása.

Füst Milán negyven éven keresztül (1905-1944) írta a *Naplót*, pontosabban: negyven éven keresztül *írta át* a *Napló*-nak nevezett jegyzeteket. A cédulákon, noteszekben gyűjtött feljegyzések átdolgozva kerültek a naplófüzetekbe, publikáláskor újrafogalmazta őket, s tudhatjuk ez sem (lett volna) a végső, „kész” állapotuk, de az átírások, újrafogalmazások láncolatát a naplófüzetek elvesztése megakasztotta. A *Teljes Napló* kiadásának előkészítésekor feltárt források, szövegváltozatok az ún. *kisnaplók*, *naplófüzetek*, publikált és kiadatlan *átdolgozások* filológiai, textológiai bemutatása során kibontakozik a szerzőnek Naplójához való ellentmondásos viszonya is: az, hogy a kezdetben ötletszerű jegyzetelés később a *főmű* megjelölést kapja, s mégis: az elveszett, de utóbb jelentős részben előkerült anyagot Füst teljesen megtagadta.

A Füst Milán Naplójával kapcsolatban felvethető egyik elsődleges kérdés: *létezik-e egyáltalán*; vagy másként: *mi a létmódja?* Kétségtelen, hogy egyetlen felmutatható *könyv*, lezárt „kész” mű nincs. Ami van: cédulákon, noteszekben, füzetekben, korrektúrapéldányokon, újságokban fennmaradt *forrásanyag*, vagyis az (írás)folyamat; és a *jelenség*: a Naplóról való beszédek hosszúra nyúló sora. Füst Naplójának tehát nem fizikai, sokkal inkább *ontológiai státusza* van: a felé törekvő szövegláncolatnak – végtelenbe vesző – „végpontján” áll. A Napló nem megragadható, de szövegváltozatokban érzékelhető.

Éppen ezért (lett volna) fontos a Napló természetének leginkább megfelelő szövegközlés érvényesítése. Dolgozatomban a két megvalósult kiadás (az 1976-os és az 1999-es) kritikája mellett néhány lehetséges, a szöveggenetika eredményeit figyelembe vevő szövegközlést is bemutatok.

Az első részben tehát egyetlen névvel (Napló) jelölhető „szöveggyűjtemény” meghatározása történik, egy látszólag monologikus, *viszony nélküli (előtti)* térben. De a Napló belső szerveződése, formálódása, alakulása az egymásra-felelések sorozata; s mint ilyen, természetéből adódóan dialogikus. A Napló immanens dialogicitása az, amit először bemutatni kívánunk.

2. Dolgozatom *Írás, napló, naplóírás* című második fejezetében a Napló (mint *mű*) áll a vizsgálódás középpontjában; mégpedig elsősorban az a megjelenése, amely az általa létrehozott és működtetett viszonyrendszerekben bontakozik ki. E térben a Naplónak a Füst Milán-i életmű más darabjaival, valamint más szerzők műveivel fenntartott párbeszéde, genette-i terminussal: transztextuális kapcsolata a dialógus hordozója. Genette kategóriáira

támaszkodva mondhatjuk, hogy a Napló intertextuális funkciója – ha nem is kizárólag, de elsősorban – a háttérben álló *munkanaplóé*; paratextuálisan *napló*-ként határozza meg magát, metatextuálisan pedig már *mű*-ként (sőt: *főmű*-ként). A hipertextuális imitáció egységes gondolati-szerkezeti struktúrát érvényesít Füst egész ~~az~~ életművében; a legrövidebb naplójegyzetek struktúrája megegyezik nagyregényének szerkezetével. (Konkrét, biztos, képi felütés – absztrakt, bizonytalan, ellebegő zárás.) Az architextuális kapcsolódások vizsgálata során – Lejeune önéletrajz-értelmezését továbbgondolva – a naplót mint dinamikus aspektusú önéletírást határozzuk meg. Füst Milán Naplójának architextuális mintakövetéseit és -áthágásait nem egyetlen (archi)textusra vezetve (minthogy ilyet nem lehet kijelölni), hanem napló-szövegek tipizálása során véltük feltárhatónak. A Napló releváns specifikuma a szerzői intencióban áll. Ami valóban *főmű*-vé avatja Füst jegyzeteit, az az a ritka koincidencia, amelyet a naplóforma hoz létre gondolkodásmódja és írói attitűdje között; az a poétikai lehetőség, amelynek keretei között legteljesebbnek érzi önmaga kifejezését. A végtelenbe futó írás- és értelmezésláncolat az átírások korlátlan lehetőségével ugyanis a valóság korrekciójára is alkalmat ad.

A Füst Milán-i jelenség egyik jellegzetessége: az *írás* – úgy is mint tevékenység, úgy is mint eredmény, de úgy is mint téma. A dolgozat részletesen tárgyalja az *írás*-nak az életműben (elsősorban az epikában és a drámákban) megmutatkozó erőteljes jelenlétét, amely utalhat egyfajta „önéletrajziségra”, „referencialitásra” is. Hipotézisünk szerint ugyanis az *írás* mint téma hangsúlyosabb helyet foglal el az életmű azon szakaszában, amikor még folyt a monumentális munka: a Napló írása.

Az *írás* (Füst Milán-i) *jelenségének* számbavétele az *írás jelentőségének* általános tárgyalásával nyer értelmet. A kavargó,

imaginárius gondolatok logikus-lineáris sorokba való rendezését mint a befogadó (az olvasó) irányába tett lépést, vagyis mint alapvetően *megszólító*, *dialogusba hívó* gesztust tekintettük. A buberi dialogicitás-felfogásra támaszkodva értelmeztük Füst (Napló)írását. Eszerint az *önmaga* számára, saját érdekében működtetett írás *önmagába* forduló. Eredményei kétségesek: az írás általi emlékezés lehetetlen; a megértés látszólagos; a megszabadulás ideiglenes; a teremtés magabazáródó. Az önmagában álló ember pusztá szubjektivitásban elmerülő beszédmódja nem elegendő az autentikus léthez: nem tölti be maradéktalanul a nyelv dialogusba szólító feladatát.

A Füst Milán-i írásgyakorlatban a *másiknak* szóló írás (általában) csak technikai, informatív jellegű, s mint ilyen, szintén nem hordozza a viszonyba-lépés lehetőségét. Ugyanakkor az írás *ténye* – a valódi cél felismert, megtapasztalt beteljesíthetatlensége ellenére is – a kommunikáció fenntartását jelenti, ezáltal mintha azt sugallná: a dialogus *itt és most* nem jöhetett létre, de kommunikációból könnyebben támadhat *dialogus*, mint csendből. *Írni kell*, még akkor is, ha csak a (betöltött) *írás lehetetlenségéről tanúskodhat* a keletkezett szöveg. Az írás mint irracionális készítés mozgatója ez a *Másik*: az írás ethosza. Az írás lehetőségeinek minél jobb kihasználására törekedni, a legmegfelelőbb kifejezési formát keresni – erkölcsi kötelessége az írónak: az átírás Füst számára etikai tett. Fontosabb az *írás*, mint a *megírás*; ezért alkalmazza szüntelenül az *átírás*-t. Ez a munkamódszer nem csupán a *Napló* sajátja, Füst minden művét át- és újrírta. Füst Milán egész életművében a (valóságot értelmező) írás tételeződik a valósággal szemben; az elbeszélő én megelőzi a tapasztaló ént. Füst maga számára választott egzisztencia-tere az írásban-létezés. A művek *írott*-ságára vonatkozó

szüntelen reflektálás ugyanakkor kérdések és kételyek sorát támasztja az efféle létezéssel szemben.

Füst íráskényszerét megvilágíthajuk egy más viszonyítási pontokból építkező (de egyaránt írás és morál összefüggését tételező) irodalomtörténeti diskurzus felől is: az *Írástudók árulása*–vita kapcsán körvonalazódó Babits–Osvát oppozícióból kiindulva. A Nyugat-szerkesztők (meglehetősen leegyszerűsített) véleménykülönbsége abban áll, hogy míg Babits az igazság *hirdetésében*, addig Osvát annak *keresésében* jelöli ki az írástudók feladatát. Füst Milán „köztes” felfogásában az író feladata: *hirdetni az igazság szüntelen keresését*.

3. A dolgozat harmadik fejezete az olvasó szempontjait érvényesíti: középpontjában a *Füst Milánt író Napló* áll. Ennek során elsőként a referencialitás/valószerűség kérdéskörét jártuk körül. A jegyzetek átírásának folyamatából egyértelműen kiolvasható a konkrétról, valószerűtől eltávolodni igyekvő füsti szándék. Füst Naplója e tekintetben *emlékiratír(t)ás*. Önnön személyességének kiiktatásával a személyességet mutatja fel; Naplója – akárcsak költészete – *objektív*.

A művé formálás folyamatának nyelvi megjelenése egyrészt szókincsvaltozást, másrészt a ritmikus próza felé való elmozdulást jelent. Nem sikerült azonban Füst Milánnak a legfontosabb: a Napló *forma*-problémájának megoldása. Feloldhatatlan ellentmondásra jut: a napló mint műfaj életszerű, a kifejezés legelementárisabb, mert formát nem kereső, közvetlen műfaja, ezen akar ő művészi szükségszerűségeket működtetni, megformáltságot, kompozíciót erőltetni. Amikor megtalálni véli a számára leginkább megfelelő formát, akkor valójában a naplót mint műfajt szünteti meg. A

naplófüzetek és az átdolgozások eltűnésekor gyászruhát ölt: fizikai értelemben az elmondottakat, metafizikai értelemben az elmondhatóságot siratja, poétikailag pedig a számára meg nem adatott elmondhatóságot. Mégsem választja a teljes elnémulást – ez a Napló írása során szerzett tapasztalatainak is ellentmondana – ugyanakkor kései műveiben a Naplóban képviselt gondolkodás-igénnyel szemben sokkal inkább a gondolkodás küzdelméről való lemondás gesztusát, illetve a már „megküzdött” tanulságok felmutatását olvashatjuk ki.

A Napló – mint befogadóra váró *írás* – a *másik*-nak is szól; nyitott az olvasó felé. Füst Milán számol az olvasóval; sőt: számít rá mint az alkotás befejezőjére, kiteljesítőjére. De a jegyzetekben explicit módon megjelenő megszólítások nem érik céljukat: a monológ korlátait áttörni nem képesek. Az értő párbeszéd hiányát megtapasztaló, megszenvedő *író* előtt egyetlen lehetőségként a magaszámára való *írás* marad, ami az *írás* abszolutizálásán kersztül a *maga-írás*hoz vezet.

A Naplóban képviselt személyesség a tematizált Én (Én-tárgy), az általánosított, „közösségi” Én (Én-Mi) mellett tehát egy harmadik fajta Én-objektívációban is megjelenik. Füst ugyanis nem, vagy nem csupán „elbeszélője”, megalkotója, de hőse, s részben „terméke” is Naplójának; vagyis számolnunk kell egy, az Én-Ő között szituálható, *teremtett Én* létevel is.

A napló szerzője (a Füst Milán név) ott van a közlemény (a Napló) és a közlő alany (a lapok fölé hajló Füst) *között*. Ott van, illetve ott születik. Ha a Napló mögött Füst Milánt (1888-1967) keressük, akkor valamiféle végpontot, végső jelöltet állítunk, ezáltal bezárjuk a szöveget. Ez pedig a szerzői intenciónak is ellentmondana: az „Életrajzom nincs, csak munkarajzom.”–hangoztatásával az

önkéntes megsemmisülésről, pontosabban az írásba transzformálódásról rendelkezik. Füst önmagát nem eleve adottnak, hanem folyamatosan megteremtendőnek, újrafogalmazandónak tekinti, s az önalkotás lehetősége (és szükségessége) mellett érvel. A Napló mint a szüntelen önreflexió terepe a tudatosan alakított Füst-kép megszületését adja: egy olyan létező megkonstruálását eredményezi, mely empirikus és intencionális meghatározottságú.

A *Füst Milán* névvel azonosított jelenség különböző dimenziókban jött létre. Nem csupán az általa jelölt szövegek összességével ér fel, hanem magába foglalja a biográfiát és megtagadását is; a szövegek létrejöttének folyamatát, történetét és utóéletét; a konstruált személyiség jellemzőit; s a róla való beszédet is. A *Füst Milán* név a szerző minden más írásában és a hozzájuk kapcsolódó minden jelenségben épül, de egyik által sem olyan nyilvánvalóan, mint a Naplóban, a Napló által. E jelenség megkomponálása a legtökéletesebb: a füzetek elvesztése után a „főmű” történeté, nyelvi képződmények (emlékezések, nyilatkozatok) sorává szublimál. S minthogy a megtagadott füzeteket nem égette el, mégiscsak utat engedett egyfajta Napló-konstruálásnak. Az így létrejött könyvnek úgy szerzője, hogy önmagát kivonta belőle; csak a név maradt.

A Füst Milán-i Napló-paradoxon több szinten létezik: negyven éven keresztül írja jegyzeteit, s mikor részben elvesznek, egészében tagadja meg őket. Az átírások folyamatának nincs végpontja; a Napló egyetlen része sincs soha „készben.” Egy szubjektív műfajban a személyesség kiktatásával objektív művet alkot. A természetéből adódóan nyitott szerkezetet zárt formába kívánja szorítani.

Füst Naplója önmegsemmisítő mű: fizikailag nincs; tartalmilag mindent felszámol, formailag megtagadott: csupán szerzőjének *neve* épül fel belőle.

4. EREDMÉNYEK, KITEKINTÉS

A dolgozat Füst Milán Naplóját mint szüntelen keletkezésben, változásban létező, tehát immanensen dialogikus szöveget tárgyalta. E szempont hangsúlyozása – minthogy nem csupán a Napló sajátossága – kiindulási alap lehet más Füst-írások közlésekor, kutatásakor. A részletes és rendszerező textológiai, filológiai alapkutatások során feltárt, korábban ismeretlen dokumentumok és adatok hozzásegíthetik a kutatókat egy pontosabb Füst Milán-i Napló-fogalom kialakításához.

A Napló, mint a naplók sorában álló mű, specifikumainak vizsgálata során a szakirodalmak által megkerült (vagy bizonytalan meghatározásokkal operáló) műfaj-definíció egzaktabb megadását kísérelte meg a dolgozat.

Füst Milán életművét a Napló felől olvasva az oeuvre-ön végigkövethető szerkezeti és gondolati koherenciát tárhattunk fel, egyben kijelölhetővé vált a Napló betöltött helye és funkciója. Füst Milán Naplójának terét nem az életmű *mögött*, sem nem az életmű *mellett*, hanem az *előtt* jelölte ki.

A dolgozat felhívja a figyelmet arra, hogy a Füst-Napló legendáját maradéktalanul felszámolni nem lehet, de nem is kell: a Napló az ellentmondásokkal együtt, sőt: ellentmondásaiban létezik. A Napló mint dokumentum egy szubjektumot mutathatna fel. De az átdolgozások során Füst Milán minden természetű individualitást

töröl. A Napló mint szöveg önnön nyelviségében hordozza sikerességének feltételét. Füst éppen a jegyzetek írása közben éli meg a nyelv korlátait, s jut el a kifejezés reménytelenségének megsejtéséig. A Napló mint mű a formában, a megtalált forma által teljesezhetne ki, de a természetétől idegen megoldások alkalmazásával az átírások magát a naplóformát érvénytelenítik. A Napló mint beszéd az olvasót szólítja meg. A füsti megszólítás felszólításba torzul, így hiába az őszinte vágy, nem érheti célját.

A Napló szándéka és lényege szerint dialogikus, megvalósulása mégis *magánytörténet*: szerzője önmaga-mondása.

5. A DOLGOZAT TÁRGYÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

- **Füst Milán: *Teljes Napló I-II.*** (sajtó alá rendezés)
Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999.
(I. kötet: 901 oldal; II. kötet: 887 oldal)
- ***Füst Milán naplóiról*** (Filológiai, textológiai bemutatás)
In: Füst Milán: *Teljes Napló I-II.* 869-887.
Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999.
- ***Füst Milán: A feleségem története című regénye Martin Buber Én és Te című művének tükrében***
In: *Füst Milán-dialógusok*; (Szerk.: Kovács Kristóf András, Szabolcsi Miklós) Anonymus Kiadó, Budapest, 2000.; 93-119.o.
- ***Füst Milán a Magyar Rádióban***
In: *Füst Milán-dialógusok*; (Szerk.: Kovács Kristóf András, Szabolcsi Miklós) Anonymus Kiadó, Budapest, 2000.; 191-232.o.
- **„Csak a nevedé” – Füst Milán Naplójáról**
Új Forrás, 2000. szeptember; 40-55.o.
- **„Megérteni logikus lényét!”** (Adalékok Füst Milán és Osvát Ernő kapcsolatához)
Múlt és Jövő, 2000. 3.sz. (Megjelenés alatt)
- ***Füst Milán szegedi kapcsolatai***
In: *Studia Historiae Literarum et Artium – A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2000. (Megjelenés alatt)
- ***Az írás szerepe Füst Milán életművében***
Forrás, 2001. első negyedév (Megjelenés alatt)